

Shakespeare potápěčem

Pavel Drábek

Existuje celá řada tu více tu méně výmluvných a přesvědčivých hypotéz a spekulací o skutečném životě Williama Shakespeara. Ty seriózní se pokoušejí objasnit, jak je možné, aby syn řemeslníka, nevzdělaný, nebo jen částečně vzdělaný, bez příležitosti proniknout ke kulturním pokladům, mohl dosáhnout takového mistrovství nejen v divadelním a dramatickém umění, ale také v poznání evropské literatury současné i starobylé, světa daleko za hranicemi Anglie, a také jak mohl získat tak důvěrnou znalost celé řady specializovaných oborů. Pro jeho překvapivé znalosti právnické, jak je prokazuje jeho Porcia v *Kupci benátském*, soudí někteří badatelé, že Shakespeare mohl tohoto vzdělání získat jako písař nějakého alžbětinského právníka, nebo snad jako zapisovač u soudu, nebo alespoň v některé právní škole. Jiní zas navrhují, že jistě poznal Evropu jako řadový voják některé z válek. A ještě jiné zaráží ta důvěrná blízkost všech jeho her k moři a k mořeplavbě – vždyť od jedné z nejranějších her, *Komedie omylů*, až po jednu z nejposlednějších, *Bouři*, jsou Shakespearova dramata přímo prodchnuta námořnictvím. Pro některé znalce a hadače tedy Shakespeare strávil své záhadné roky (1585–1592), nebo alespoň jejich část, na palubě korábu, nebo snad dokonce na plavbě kolem světa se sirem Francisem Drakem.

Tato stať chce navrhnout hypotézu jinou, dokonce podloženou Shakespearovým vlastním dílem. Má jistou spojitost se zmíněným mořeplavectvím. Domněnky o Shakespearově působení na palubě lodi vycházejí ze všudypřítomnosti lodí a námořníků v jeho díle – vedle *Komedie omylů* a *Bouře* to jsou také tři hry o *Jindřichu VI.*, *Kupec benátský*, *Hamlet*, *Večer tříkrálový*, *Othello*, *Antonius a Kleopatra*, *Cymbelin*, *Zimní pohádka* a samozřejmě na lodi se odehrávající *Perikles*. Shakespearologové ovšem přehlížejí podstatnou skutečnost: ve všech případech, kde hraje mořeplavba podstatnou roli, jde nikoli o standardní plavbu, ale o plavbu neúspěšnou, tedy o ztroskotání. Hypotéza zde představená má zato, že Shakespeare byl ve svých ztracených letech potápěčem. V celém jeho díle se pak setkáváme s explicitními doklady této skutečnosti a novodobí vykladači a překladatelé tuto nepopiratelnou skutečnost retušují nebo jednoduše přehlížejí.

Jedním z nejsuggestivnějších monologů v celém shakespearovském korpusu je líčení snové vize uvězněného vévody Clarence v historické tragédii *Richard III*. Týkají se krás hlubin a zároveň jsou i líčením podvodních hrůz:

Clarence. Zdálo se mi, že jsem se dostal z Towru
a na lodi se plavil k Burgundsku [...]
A jak jsme chodili
po vratkých dyhách lodní paluby,
jako by Gloster klopýt, a jak padal,
a já jej hleděl zdržet, strh mne ven
až do vířivých proudů mořských vln.
Ó Bože! Víím teď, co je to utonout!
Jak hrozný jsem měl v uších hukot vod!
Jak hnusně táhla před očima smrt!
Jak kdybych viděl tisíc chmurných vraků;
tisíce lidí žraných zubem ryb;
a hroudy zlata, kotvy, haldy perel,
kameny, šperky pohádkových cen;
vše rozházeno na dně mořských vod.
Některé tkvěly v lebkách; do těch děr,

v nichž kdysi byly oči, zalezly,
jak očím na smích, skvoucí kameny,
jež laškovaly s bahnem v hlubinách,
na výsměch hnátům rozházeným kolem.

(*Richard III.*, 1.4; př. Bohumil Štěpánek)

Jak je možné, aby byl Shakespeare schopen vylíčit podmořský svět takto sugestivně a barvitě? Kde mohl k těmto znalostem přijít? Ty podrobnosti, do jakých zachází!

Domníváme se, že Shakespeare musel být nějaký čas ve svém životě potápěčem, a tudíž znal svět pod vodou z vlastní zkušenosti. Při pečlivé inspekci celého kánonu zjišťujeme s nesmírným překvapením, na kolika místech se tato skutečnost Shakespeareova života na dramatické tvorbě odráží. Povšimněme si také, jak je Clarencovo líčení přízračně postižené strachem z utonutí. Tato hydrofobie je jedním z rekurentních motivů nejen v této hře, ale vůbec v celé Shakespeareově tvorbě. Následující ukázky z *Richarda III.* a dalších Shakespeareových her podporují tezi o Shakespeareově potápěčských zkušenostech.

Celá historická tragédie o Richardu III. je prostoupena metaforikou tonutí. Hned ve vstupním monologu Richarda z Glosteru se ocitají dva obrazy nošení:

Gloster. Hle, sluncem z Yorku zima našich chmur

se proměnila v slavný letní žár;
a každý mrak, jenž rostl nad náš dům,
je shlcen hloubí v klínu oceánu.

[...]

Do hloubi duše, myšlenky! Hle, Clarence!

(*Richard III.*, 1.1; př. Bohumil Štěpánek)

První výskyt, ve čtvrtém verši, v originálu zní „In the deepe bosome of the Ocean buried“, tedy „v hluboké náruči oceánu pohřben“, a druhý případ „Diue thoughts downe to my soule“, tedy „potopte/ponořte se, myšlenky, do hloubi duše“. V této metaforice celá hra pokračuje. Přicházející vévoda Clarence je zajat, ve vězení má již uvedené vylíčení Shakespeareových potápěčských zkušeností a záhy nato je donucen k podobnému osudu: je utopen v bečce s vínem. Kolega Tomáš Kačer by jistě epizodu vyložil jako Shakespeareovo varování před nadmírou alkoholu; my se domníváme, že jde o dramatické zhmotnění Shakespeareovy vodní fobie, přesněji úzkostného strachu z utopení.

Podobný motiv se vyskytuje v 2. dílu *Jindřicha VI.*, ve kterém vévodu ze Suffolku čeká záhadný osud. Při spiritistické seanci se vyvolávač ptá ducha:

Bulling. What fates await the Duke of Suffolke?

Spirit. By Water shall he dye, and take his end.

[**Bolingbroke.** Jaký osud čeká vévodu ze Suffolku?

Duch. Jeho smrtí bude voda [Water] a tím zhyne.]

(*Jindřich VI.*, 2. díl, 1.4; pracovní překlad PD)

Suffolk tedy čeká, že mu smrt přivodí voda a úzkostlivě se jí střeží. Když je ale zajat na moři a přiveden na pevninu, chystá se ho popravít pan Walter Whitmore. Když Suffolk zaslechne jeho jméno, je zděšen a říká:

Suffolk. Tvé jméno mě děsí a v jeho zvuku ozývá se smrt:

jakýsi vychytralec mi kdysi počítal horoskop [calculate my birth]
a řek mi, že mou záhubou bude voda [Water]:

nedej se však tímto svést ke krvi,
jmenuješ se Gualtier, když se to správně řekne.

Whitmore. Gualtier nebo Walter, mně je to jedno...

(*Jindřich VI.*, 2. díl, 4.1; př. PD)

...a usekne mu hlavu. Nám v tuto chvíli nejde o pošetilou slovní hříčku se shodně znějícími slovy *voda* (water) a jménem *Walter*, ale spíš o onu ústřední hrozbu, vznášející se damoklovsky nad hlavou vévody ze Suffolku, totiž hrozbu utonutí. A tato hrůza provází i řadu dalších Shakespearových her. Shakespearovy postavy fascinuje a děsí voda. A zejména její hloubka. Asi tak jako zřejmě děsila a fascinovala i Williama Shakespeara. A on do svého dramatického díla vepsal řadu bytostí duševně i osudem spřízněných.

Vodou zachází Ofélie v *Hamletovi* – dalo by se říct s jistou mírou zlovolné nadsázky, že je takovým potápěčem z donucení. A ze strachu z vody se usvědčuje i Falstaff ve *Veselých ženách windsorských*:

Falstaff. [...] Toho jsem se dožil, že jsem byl odnesen v košíku jak bečka řeznických odpadků a hozen do Temže? [...] Lotři mne vyklopí do řeky tak bez lítosti, jako by topili slepá štěňata, patnáct najednou. A podle mých rozměrů můžete soudit, že mám jistou rychlost ke klesání; být tam dno hluboké jak peklo, dopad bych. Nebýt břeh mělký a písčitý, byl bych se utopil, – smrt, kterou si hnusím; protože voda člověka naduří, a jaká potvora by ze mne byla, být naduřen? To bych byl mumie jak hora.

(*Veselé ženy windsorské*, 3.5; př. Bohumil Štěpánek)

I Falstaff se stylizuje do role potápěče-utopence. V dalších hrách je potápěčů víc. Tak například *Antonius a Kleopatra*:

Char. 'T'wás merry wħen you wáger'd on your Ang-
ling, wħen your diuer did hang a salt fish on his hooke
wħich he wħith seruencie drew vp.

(První folio 1623; III. sv., str. 348; WW4v)

Charmian. Veselé to bylo,
o závod když jste spolu lovili,
a *potápěč* tvůj nasolenou rybu
mu na udici zavěsil, již on
tak horlivě pak vytáh'.

(*Antonius a Kleopatra*, 2.5; př. Jakub Malý)

Bohužel je nutno konstatovat, že tento potápěč (anglicky *diver*; ve starém zápise *diuer*) je jediný, který byl dosud náležitě přeložen do češtiny a kterému světoví shakespearologové věnovali svou pozornost. Ostatní Shakespearovi potápěči vzali, žel, zasvé.

Tak je tomu například v komedii *Konec vše napraví*, ve které jsou dvě scénické poznámky, ohlašující vstup potápěčů:

Flourish Cornets.
Enter the King of France with Letters, and
diuers Attendants.

(První folio 1623; I. sv., str. 232; V2v)

Tedy: *Fanfára kornetů. Vstoupí Král Francie s dopisy a potápěči, družina.* Do českých překladů se ovšem potápěči nedostali. Zde jeden příklad za všechny:

Troubení. Vystoupí Král Francouzský s listy, a s ním páni a jiná družina.
(Konec vše napraví, 1.2; př. Jakub Malý)

Namísto autentických *potápěčů* překládá Malý jalově *páni*. Podobně tak v jedné z dalších scén:

***Enter the King with diners yong Lords, taking leave for
the Florentine warre : Count, Rosse, and
Parrolles. Florish Cornets.***

(První folio 1623; I. sv., str. 234; V3v)

Namísto *Vstoupí Král s potápěči, mladými pány...* překládá Malý:

*Troubení. Vystoupí Král s mladými šlechtici, jenž berou odpuštění k válce florentinské;
Bertram, Parolles a služebnictvo.*
(Konec vše napraví, 2.1; př. Jakub Malý)

Opět potápěči padnou za obět' překladateli!

Ještě kurióznější případ nalézáme ve scéně slavného monologu v *Makbethovi*. Zde je opět přetisk patřičné pasáže ze sebraných Shakespearových spisů z roku 1623:

***Ho-boys. Torches.
Enter a Sewer, and diners Servants with Dishes and Service
ouer the Stage. Then enter Macbeth.***

(První folio 1623; III. sv., str. 135; MM2r)

Doslova tedy přeložme: *Hoboje. Pochodně. Vstoupí „Sewer“, a potápěči, sluhové s tácy a prostíráním přes jeviště. Pak vstoupí Macbeth.* Onen záhadný *Sewer* se běžně překládá jako *stolník*. Ovšem ve spojení s následujícími *potápěči* je možné navrhnout ještě další možný výklad. *Sewer*, jak každý běžný slovník ukáže, znamená *stoka*, nebo *odvodňovací příkop*. Známe z jiných her poznámky typu *vstoupí Julie v posteli, vstoupí čaroděj ve své pracovně, případně poznámku načež Shakebag spadne do příkopu*. Je tedy možné – zcela v duchu shakespearovské divadelní praxe – překládat poznámku z *Makbetha* následovně: *Vstoupí příkop s potápěči ... přes [celé] jeviště* atd. Nepřekvapí nás, že český překlad zní:

Hudebníci a sloužící s pochodněmi. Stolník a jiní sloužící přinášející jídla přecházejí přes jeviště. Na to vystoupí Makbeth.

(*Makbeth*, 1.7; př. J. J. Kolár)

I na tomto místě český překladatel retušoval jak potápěče, tak nedílnou součást Shakespearovy osobní výpovědi. Před ústředním existenciálním Makbethovým monologem připíše sem Shakespeare jakousi snovou férii, vizi mužů ve vodním příkopu, jimž každý okamžik hrozí záhubou. Jak tento výklad napomáhá expozici této veletragédie!?

V Shakespearovi hraje podmořský svět zcela ústřední obrazotvornou roli. V *Cymbelinovi* kupříkladu takový obraz dokresluje onu smrtelnou hrozbu ukrytou v hlubinách:

Imogena. [...] Moře vševládne
netvory rodí; řeky poplatné
nám na stů sladké ryby přinosí.
Zle jest mi, zle; ach! od srdce.

(*Cymbelin*, 4.2; př. J. J. Čejka)

Nejenže je dalším důkazem niterných asociací Shakespearova podmořského světa, je také i dalším výrazem již zmíněné hydrofobie.

V *Králi Learovi* zlořečí ústřední postava své zruďné dceři Goneril:

Lear. [...] Ó nevděku, ty d'áble zatvrzelý,
hroznějši, v dítěti-li máš svůj stan,
než mořské obludy.

(*Král Lear*; 1.4; př. Ladislav Čelakovský)

V jednom z dobových tisků stejné hry (v prvním kvartu z r. 1608) kárá slavně vévoda z Albany svou zlovolnou ženu Regan, Gonerilinu sestru:

Albany. [...] čas nastane,
že lidstvo samo sebe rozsápe,
jak hlubin potvory.

(*Král Lear*; 4.2; př. Ladislav Čelakovský)

Taková je sugestivita i hrůza podmořského světa.

Shakespearův život musela hluboce poznamenat nějaká otřásající zkušenost, spojená s potápěním. S největší pravděpodobností muselo jít o podmořskou smrt některého nebo některých z jeho kolegů. Proč jinak tolik obrazů tonutí? Proč ta nemírná hydrofobie? Proč i při nahodilém rozkladu o škodlivosti alkoholového opojení (ve *Večeru tříkrálovém*, 1.5) používá obrazu utopence?

Domníváme se, že možný klíč k odpovědi se skrývá opět v jeho hrách, přesněji v jinak enigmatickém *Králi Janovi*:

**Are we not beaten? Is not Angiers lost?
Arthur tane prisoner? Divers dcere friends slaine?
And bloody England into England gone.**

(První folio 1623; III. sv., str. 12; B4v)

František Doucha překládá mdle a neosobně:

Král Filip. [...] též Arthur jat?
i mnoho drahých přátel zabito?

(*Král Jan*, 3.4; př. František Doucha)

Jak niterný je to nářek, jak dojemná promluva a zároveň jak epifánní klíč k celé hře je překlad doslovný!

Král Filip. [...] Nejsme poraženi? Není Angiers ztraceno?
Arthur zajat? potápěči, drazí přátelé mrtvi?
A krvavý Angličan nazpět v Anglii.

Ano, *potápěči, drazí přátelé* jsou mrtvi. Takový je ústřední nářek, který osvětluje celé Shakespearovo dílo.

Jak jinak měl by se tento velikán světového dramatu – a nyní můžeme již říct i – velikán bezmála cousteauovského rozměru rozloučit se svou tvorbou? Pochopitelně slavnou hrou-podobenstvím *Bouře*, která začíná domnělým utonutím celé posádky lodi a vrcholí zázračným shledáním! Z Shakespearových písní nejkrásnějších je i žalozpěv za utonulého blízkého právě v této hře:

*Ariell Song. Full fadom fite thy Father lies,
Of his bones are Corrall made :
Those are pearles that were his eies,
Nothing of him that doth fade;
But doth suffer a Sea-change
Into something rich, & strange:
Sea-Nymphs hourly ring his knell.
Burthen: ding-dong:
Hark now I hear them, ding-dong bell.*

(První folio 1623; I. sv., str. 5; A3r)

Ariel zpívá.

Pět sáhův v hloubi tvůj otec spí,
korály z jeho kostí jsou,
a perly z jeho očí dvou,
on hnilobou nic netrpí.
Leč mořskou přeměnou tu vzrost'
překrásný z něho mnohý skvost;
sbor Nymf na věčné prospání
mu umíráčkem vyzvání.
Slyš! zvonku hlas! – cin, cin, zní cinkání.

Sbor duchův. Cin, cin.

(*Bouře*, 1.2; př. Ladislav Čelakovský)

Na závěr tohoto dramatu, této velkolepé oslavy utonulých přátel potápěčů se ústřední postava hry, mág Prospero, loučí se svým magickým uměním. Několik století již obdivovatelé a znalci věří, že Prosperovým hlasem se tu loučí i sám Shakespeare se svým uměním divadelním. Jak jinak by měl ale skončit příběh tolik spojitý s podmořským světem a potápěním? Prospero říká:

By my so potent Art. But this rough Magicke
I heere abiure : and when I haue requir'd
Some heauenly Musicke (which euen now I do)
To worke mine end vpon their Sences, that
This Ayrie-charme is for, I'le breake my staffe,
Bury it certaine fadomes in the earth,
And deeper then did euer Plummet sound
Ile drowne my booke. *Solemne musicke.*

(První folio 1623; I. sv., str. 16; B2r)

Prospero. [...] Však hrubých kouzel
těch odříkám se; až si ještě hudbu
nebeskou vymohu (což teď se staň!),
by zhojila jich smysly, což se sluší
na vzdušnou magii: pak zlomím prut svůj,
na mnoho sáhův v zemi ho zakopám,
a **hloub', než olovo kdy stačilo,**
své knihy utopím. *Líbezná hudba počíná hrát.*

(*Bouře*, 5.1; př. Ladislav Čelakovský; zvýrazňuji)

Jak příznačný a výmluvný konec! Jak důmyslné i dojemné! Shakespearova tvorba je završena oním rituálním utopením knihy umění – vzdáním daru všem ztraceným přátelům, blízkým a povolání, které „ztop[ilo] plavců víc než mořská panna“ (*Jindřich VI.*, 3. díl, 3.2; př. Jakub Malý).

Při tomto výročí Shakespearova narození a úmrtí máme tedy příležitost vzpomenout i na jeho přátele potápěče, kteří zahynuli v hlubinách oceánu, k nimž měl náš oslavenec celý život tak blízko a k nimž měla dosavadní shakespearovská bádání tak daleko.

V příspěvku byly použity texty uložené v Kapradí, elektronické knihovně překladů raného anglického dramatu při FF MU (www.phil.muni.cz/kapradi).